(بەیت) و تیۆرەکانی هۆنینەوەی (بەیت)
لە ئەدەبی میللی کوردیدا

ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا
مامۆستا لە بەشی زمانی کوردی کۆلێژی زمانی زانکۆی سەلاحەدین

ـ پێشەکی:

ئەدەبی میللی بە هۆی هەموو ئەو تایبەتمەندییە گرنگانەی هەیەتی ڕۆڵێکی گەورەی لە ژیانی نەتەوە بینیوەو دەبینێت، کاریگەری زۆری لەسەر بەجێهێشتووەو جێدەهێڵێت، فۆڕمەکانی ئەو ئەدەبە وەکو ئەدەبی فۆلکلۆر و وەکو ئەدەبی هونەری بەرزیش بێگومان لە یەك جیاوازن، شیعر و چیرۆك و نوکتە و بەیت و ...هتد دەگرنەوە، لە نێو هەموویاندا دیارە (بەیت) شوێنی تایبەتی خۆی هەیە، چونکە مەودایەکی فراوانتری هەیە، تیایدا بواری ئەوە هەیە لە هەردوو لایەنی ڕوخسار و ناوەڕۆکیش جوان و بەپێز، ڕێك و بەهێز، کاریگەر و سەرنجڕاکێش بکەوێتە بەر گوێ، واتە دەشێت شێوەی دەرەوەی جوان بێت و لە ناوەڕۆکیشدا شتی گرنگ و زۆر لەخۆوە بگرێت.

ئەم دەرفەتە کە بۆ بەیت دەڕەخسێت لە ئەدەبی میللیدا بۆ بێجگەی بەیت نییە، بۆیە بەیت هەمیشە گرنگ بووەو بەیتبێژەکان بەناوبانگ و خۆشەویست بوونە، بەڵام بەداخەوە تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی زانستی ورد لە بارەی (بەیت)ەوە نەکراوە، کە بە تەواوی لە بنج و بناوان و شێوەو جۆرەکانی کۆڵدبێتەوەو ڕاستەقینەی ئەو فۆڕمەو تیۆرەکانی بە وردی دەستنیشان کردبێت، ئەمە وای لێکردم لەم هەلەدا بە بنج و

بناوانی (بەیت)ەوە شۆڕببمەوەو لە ناو (بەیت)دا پێناسەو جۆر و تیۆرەکانی ئاشکرا بکەم، بەو ئومێدەی کارەکەم کەلێنێك لەو بوارەی لێکۆلینەوە زانستییەکاندا پڕ بکاتەوەو خزمەتێك پێشکەش بکات.

بەشی یەکەم: پێناسەی (بەیت) و جۆرەکانی

ـ پێناسەی بەیت:

لێکۆلەر کە بۆ پێناسەی (بەیت) دەگەڕێتەوە لە نێو سەرچاوەکاندا، دوای ماندووبوونیش ئینجا شتێکی زۆری دەست ناکەوێت، زۆرجار شتی وەها وەکو پێناسەی (بەیت) نووسراوە، ناکرێ بە پێناسەی (بەیت) پەسند بکرێت، بۆ نمونە:

. یەکێ لە پێناسەکەرانی (بەیت) دەڵێت: ((بەیت.. دەربڕی هەستێکی خۆشەویستییە، کە چۆن کوڕە لەبەر خاتری کچە ئامادەیە خۆی فیدا بکات)).[1]

بەلاّم ئەم پێناسەیە پێناسەیەکی ناتەواوە، چونکە وادیارە بە تەنیا باس لە بەیتی ئەڤینی دەکات، هەرچی بەیتی قارەمانی و کۆمەلاّیەتی ئاینییە، ئەوان فەرامۆشدەکات، لەولاوەش باس لە زمانی هۆنینەوە کێش و گەلێ شتی تری تایبەت بە (بەیت) لەخۆ ناگرێت.

. پێناسەیەکی دیکە دەڵێت: ((بەیت: جۆرەکێ ڤەهاندنا شیعرییە، د ئەدەبا کوردی دا ب مەبەستا گەهاندنا پەیامەکێ چ ب ڕێکا ئێکسەر وەك بەیتا (سەکەڕاتێ) و (قیامەتێ)، یان ب ڤەگێڕانا چیرۆك و بەسەرهاتییەکێ . کو گەلەك جارا هیچ ڕاستییەکا دیرۆکی ل پالْ نیینە، وەك بەیتا (حەتەم) و (هەسپێ ڕەش)، یان ئەگەر ڕاستییەکا دیرۆکی ل پال ژی هەبیت، خەیالا دانەری دەستکارییەکا مەزن تێدا کرییە، پەیام ژی پرانییا جاران ئایینەو هەر ئەڤ چەندە ژی بوویە، ئەگەر کو خەڵکێ مە ب چاڤەکێ پیرۆز لێ بنێڕیت و ژ دەست بۆ دەستی ڤەگێڕیت.

هەر دڤێ فۆڕمێ دا بابەتێن دی ژی هاتینە دەربڕین، وەك بەرز ڕاگرتنا قارەمانێتی و ئەڤینیێ و وەسفکرنا سروشتی و دەوروبەران و جارنا ب شێوەکێ ساتیر و کاریکاتێر وەك بەیتا (کێچا)...)).[2]

ئەم پێناسە لەوەی یەکەم وردترە، بەڵام دیسانەوە ئەوەش بێ کەموکوڕی نییە، چونکە:

1. دەستنیشانی نەکردووە، کە (بەیت) دەکەوێتە خانەی کام بەشی ئەدەبی کوردی، کە دەبوو بڵێ: دەکەوێتە خانەی ئەدەبی میللی کوردی، دەنا دەشێ زەینی خوێنەر بۆ بەشەکانی دیکەی (فۆلکلۆر) و (هونەری بەرز)یش بڕوات.

2. لە پێناسەکەدا ئاماژە بەوە کراوە، کە (بەیت) لە ڕاستییەوە واتە لە واقیعەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بەڵکو زادەی خەیاڵە، ئەگەرناش خەیاڵ هەر ڕۆڵی سەرەکیی تێدا دەگێڕێت، وەکو هاتووە: ((گەلەك جارا هیچ ڕاستییەکا دیرۆکی ل پاڵ نیینە، وەك بەیتا (حەتەم) و (هەسپێ ڕەش)، یان ئەگەر ڕاستییەکا دیرۆکی ل پال ژی هەبیت، خەیالا دانەری دەستکارییەکا مەزن تێدا کرییە...))، کە لە ڕاستیدا بەشی یەکەمی ئەو گوتەیە بەو شێوەیە زۆر ورد نییە، چونکە بەیتە گرنگەکانی ئەدەبی میللی کوردی، هەرکامیان بگری، چ (بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان) بێت، چ (بەیتی زەمبیل فرۆش) بێت، چ (بەیتی سەکەڕأتێ) و (قییامەتێ) بی، وەکو پێ،اسەکە ئاماژەی بەودوانەی دوایی کردووەو گەلێ بەیتی دیکەش لە واقیعدا سەرچاوەیان گرتووە، ئینجا خەیاڵ وەکو ڕەگەزێکی ئەدەبی ڕۆڵی لە هۆنینەوەیان داڕشتەوە.

3. لە پێناسەکەدا وا خراوەتەڕوو، کە: (پەیام ژی پرانییا جاران ئایینەو هەر ئەڤ چەندە ژی بوویە، ئەگەر کو خەڵکێ مە ب چاڤەکێ پیرۆز لێ بنێڕیت و ژ دەست بۆ دەستی ڤەگێڕیت)، ئەمەش دیارە ورد نییە، چونکە پەیامی بەیتەکان زۆربەی جارەکان ئاینی نییە، بەڵکو زۆرجار قارەمانی و ئەڤینی و پڕ لە باسی دیکەی کۆمەڵایەتییە.

. بەڵام لەلای (د.مارف خەزنەدار)دا کە لەگەڵ شوێنی زنجیرە کتێبەکەیدا بە ناونیشانی (مێژووی ئەدەبی کوردی) هاتۆتە سەر وەسف و پێناسەکردنی بەیت، ئەو زانیاری زیاتری داوەو ڕوونی کردۆتەوە، کە مەبەست لە بەیت چییەو چ مەکانەیەکی هەیە لە نێو قەسیدە درێژە چیرۆکئامێزەکاندا، بە لای بەڕێزیان، بەیت: ((بەشێکی شیعری (ئیپیێك)ە، ئەو جۆرە بەرهەمەیە، کە گیانی چیرۆکی تێدایە، لە جێ و سەردەم و قارەمان و جولانەوە... بە قەوارە زۆر درێژ نییە، زمانی میللییەو ڕستەی ساکارە، زۆربەی خەڵك تێی دەگا، کێشی خۆماڵییەو قافیەی ڕەنگاوڕەنگە، لەسەر بنچی بەند

دادەنرێ...))[3]، هەروەها دەڵێت: ((بەیت وەکو بابەتێکی چیرۆکی شیعری زیاتر بۆ مەبەستی گۆرانی چڕین دادەنرێ، خەریکی دڵداری و خۆشەویستی و سروشتە، هەروەها ڕووداوی مێژوویی و قارەمانیەتی و پاڵەوانیی نەتەوە لە شۆڕش و جەنگ و بەرگری لە نیشتمان دەگرێتەوە))[4]، لە شوێنێکی دیکەشدا لە ڕووی ناوەڕۆکەوە وەسفی بەیت دەکات و دەنووسێت: ((لە ڕووی ناوەڕۆکەوە هونەرێکی یەکجار کۆنە، هەموو شاعیرانی کورد ئەوانەی کێشی خۆماڵییان بەکارهێناوەو پەیڕەوی ئەدەبی میللییان کردووە، ئەم هونەرەیان بۆ داڕشتنی بیر و خەیاڵ و ئەندێشە و تێبینی بەرانبەر بە ژیانیان بەکارهێناوە، دیارە ئەمجۆرە هونەرە لەسەر بنچینەی ڕووداو و گێڕانەوەی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئایینی و سۆفیزم و هی تر دادەمەزرێ، بێگومان کەم و زۆر گیانی ئیپیکی (مەلحەمی)ی تێدایە)).[5]

بەمەش (د. خەزنەدار) تەواوی لایەنەکانی (بەیت)ی ڕوونکردۆتەوەو گرنگی و جۆر و شێواز و مەکانەو هی تری ئەو فۆڕمە ئەدەبیەی میللی ڕوونکردۆتەوە، کە لە بەر تیشکی ئەم باسانەی (د. مارف خەزنەدار) سەبارەت بە (بەیت) دەتوانین بڵێین پێناسەیەکی نوێ بۆ ئەو هونەرە بکەین و بڵێین: بەیت هونەرێکی شیعری خۆماڵییە، بە کێشی پەنجە دەنووسرێتەوە، زمانی دەربڕینی ساکارەو نزیکە لە تێگەیشتنی زۆرینە، لە داستان نزیکە، بەڵام لێیشی جیاوەزە، لەبەر ئەو وەسفانەی پێشووی، هی سەردەمی بەر لە سەرهەڵدانی ئەدەبی هونەری بەرزە، زیاتر لە جۆرێکی هەیە، وەکو کۆمەڵایەتی و ئەڤینی و قارەمانی، دەکەوێتە خانەی ئەدەبی میللی نەتەوەیی.

ـ جیاوازی نێوان بەیت (پۆێم) لەگەڵ داستان (ئیپیك):

1. شانۆی ڕووداوو سەردەم و کات لە بەیتدا فراوان و درێژ نییە[6]، بەڵام لە داستاندا درێژە.

2. بەیت بە کێشی پەنجە دەهۆنرێتەوە بەڵام داستان بە کێشی عەروزی دەهۆنرێتەوە.

3. بەیت هی سەردەمێکی زووترە، سەردەمێك کە خوێندەواری سنوردارترەو هێشتا ئەدەبێکی هونەری بەرز سەریهەڵنەداوە، بەڵام داستان هی قۆناغی ئەدەبی هونەری بەرزە، کە ئەدەب بەرەوپێش هاتووە.

4. شاعیرانی میللی ئەوانەی بەیت دەهۆننەوە بە قەد شاعیری داستاننووس خاوەن زانست و شارەزایی و مەعریفە نین و جیهانبینییان تەسکترە.

ـ گرفتەکانی لێکۆلینەوە لە بەیت:

لە کاتی لێکۆلینەوە لە بەیت دا کۆمەڵێك کێشەو گرفت دێنە پێش لێکۆلەر لەوانە گرنگترینیان:

1. کەمی لێکۆلینەوە لە ئەدەبیتی میللی و فۆڕم و بەشاکانی.

2. ئەو لێکۆلینەوانەی هەشن زۆریان تێکەڵییان لەو بارەیەوە لە نێوان بەیت و داستان لە لایەك و بەیت و حەکایەت لە لایەکی دیکەوە درووستکردووە، بۆ نمونە: کامەران موکری لە باسی داستانی قارەمانیدا، دەنووسێت: ((لەم چەشنە داستانە لە کوردیدا زۆرن وەکو بەیتی (سوارۆ)ی شەریف هەمەوەند...))[7]،

دەبینین لێرەدا نووسەر قسەی لە (داستان) بووە، کەچی نمونەی بە (بەیت) هێناوەتەوەو تەواو وەکو یەکی ژماردوون!

3. تێکەڵکردنێك هەیە لە نێوان (بەیت) و (داستان) و (حەکایەت)، کە هەندێ نووسەر بە دروستی ئەو فۆڕمانە لێکناکەنەوە، بۆیە هەندێ جار ناوی داستان و هەندێ جاری دی ناوی حیکایەت خراوەتە سەر بەیت، بۆ نمونە بەیتی (چل تووتی) ناونراوە (حیکایەتی چل توتی)، بەیتی (خەج و سیامەند)یش ناونراوە داستانی خەج و سیامەند، کە لە ڕاستیدا (چل توتی) گەورەترە لەوەی (حەکایەت) بێت و لە فۆڕمدا لە حەکایەت جیاوازە، چونکە بە شیعر هۆنراوەتەوەو تیۆرەکانی بەیتی تێدا ڕەچاوکراوە، (خەج و سیامەند)یش بچوکترە لەوەی (داستان) بێت، بەڵام هەردووکیان تەواوی ئەو تایبەتمەندییانەیان تیایە کە لە (بەیت)دا هەیە، بۆیە هەردووکیان (بەیت)ن، هەروەها هەندێ جاری دی زۆر حەکایەت بە بەیت ناونراوە، بۆ نمونە بەیتی ئایشەگوڵ و بەیتی لەشکری، کە ئەمانەش حەکایەتن و بە پەخشان داڕێژراون، کەچی ناوی (بەیت)یان لێنراوە![8]

ـ هۆیەکانی درووستبوونی تێکەڵی:

1. نەبوونی لێکۆڵینەوەی زانستی ورد لەسەر هەر یەکە لەو فۆڕمە ئەدەبیانە.

2. زۆربەی بەیتەکان بە (بەیت) و بە (داستان)یش هەن، وەکو لە خوارەوودا ئاژەی بۆ کراوە.

3ـ زۆری نووسینی کورتە وتارو بابەتی بچوکی دوور لە بەهای زانستی، کە خاوەنەکەی بە میزاج و کەمحاڵی بوونی خۆی لە بابەتەکان بە یەکیان تێکەڵدەکات.

ـ چۆنیەتی ڕزگاربوون لە گرفتەکان:

بۆ ڕزگار بوون لەو گرفتانەی لە کاتی لێکۆلینەوە لە (بەیت) دێنەپێش لێکۆلەر، دەشێ سوود لەو پڕەنسیپانەی خوارەوە وەربگرێت:

1ـ هەموو ئەو مادانەی دەکەوتە بەرچاوی مامەڵەی زانستییان لەگەڵ بکات و بێ وردبوونەوەو لێکۆلینەوەیان، هەر یەکسەر زانیارییەکانی سەریان نەگوازتەوە، چونکە بەمە هەمان هەڵەی پێشوو دووبارە دەکاتەوە.

2ـ لە هەموو ئەو فۆڕمە ئەدەبیانەوە وەکو پێویست لێکۆلینەوەی زانستی بخەینە بەردەست و نێو کتێبخانەکان.

3. نووسەران لە نووسینەکانیان وردبن و بە هەستیارییەوە مامەڵە لەگەڵ ئەو بابەتانە بکەن، نەك هەر بە سەرپێیی.

هەندێ تایبەتمەندی (بەیت):

1. لە ڕووی مۆرکەوە (بەیت) مۆرکی نەتەوەیی پێوە دیارە، چونکە خاوەنی دیارە، قارەمانەکانی دیار و ناسراون، ئەو زەمینە دەناسرێتەوە، کە ڕووداوەکانی (بەیت)ەکەی تێدا ڕووداوە، داب و نەریت و سلوکیاتی قارەمان و کەسەکانی دیکەی دەورو بەری هەمووی دەناسرێنەوەو دیارن هی چ نەتەوەیەکن، بۆیە بە ئاسانی دەزانین کامە (بەیت) هی کامە نەتەوەیە، بۆ نمونە (بەیت)ی ئەوڕەحمان پاشای بابان، قارەمانەکەی ئەوڕەحمان پاشای بابانە کوردەو مێژووی ژیان و فەرمانڕەوایەتییەکەی لە ڕیزبەندی میرانی بابانەوە دیارە، نووسەرەکەشی (عەلی بەردەشانی)یە، دیارە کوردەو خەڵکی کوردستانە، داب و نەریتی نێو بەیتەکە هی کوردانن، لەبەر ئەوە بەیتێکی نەتەوەییە.

2ـ لە ڕووی زەمەنی نووسینەوە (بەیت) بۆ ڕۆژگاری بەر لە سەرهەڵدانی ئەدەبی کلاسیزمی بەرز دەگەڕێتەوە، چونکە کورد پەنای بۆ ئەدەبی کلاسیزم بردو چووە ناو سیستمی عەروز بۆ نووسینەوەی بەرهەمەکانی، ئیدی داستان سەری هەڵدا، کە داستان مۆدەیەکی پێشکەوتووترە، لە (بەیت)، بەڵام ئەوەش دیسانەوە ئەوە ناگەینێت، کە بە سەرهەڵدانی داستان (بەیت) باوی نووسینی نەما بێت، چونکە دوای ئەوەی مۆدەی داستانیش بە سەرهەڵدانی چاپەمەنی بەسەرچوو و ڕۆمان شوێنی گرتەوە، کە هونەرێکی پێشکەوتووترە، بەڵام دیسانەوە ئاساییە تەنانەت ئەمڕۆش داستانێك، یان (بەیت)ێك بنووسرێت، چونکە ئەوە پەیوەندی بە سەلیقەی ئودەبای میللی و ئەدیبانی ترەوە هەیە، کە خۆیان بە کۆنەکە دەبەستنەوەو چەشەی لێوەردەگرن.

3ـ بەیتەکانی ئەدەبی میللی دەشێت نووسرابنەوەو، دەشێت لەبەر گوترابن، بە تایبەت لە کۆندا کە نووسین وەکو ئەمڕۆ نەبووە، بۆیە دەبینین بۆ نمونە بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان زیاتر لە گێڕانەوەیەکی هەیە، خەج و سیامەند زیاتر لە گێڕانەوەیەکی هەیە، لەیل و مەجنون زیاتر لە گێڕانەوەیەکی هەیە، زەمبیلفرۆش زیاتر لە گێڕانەوەیەکی هەیە، هەر گێڕانەوەیەکیش لە دەربڕینەکانی لەگەڵ ئەوی تر جیایە، بەڵام لە هێڵی گشتیدا هەموو گێڕانەوەکانی هەر دەقێك هەر هەمان شتن، هۆی ئەو جیاییەش دیارە نەنووسرانەوەی بووە لە سەردەمی خۆی، دەنا ئەگەر بنووسرابووانایەوە، ئەوە دەقیان دەگرت و کەس نەدەهات زیاد و کەمی لێ بکات، ئەوە چ جای هەندێ بەیتی وەکو مەم و زین و شیرین و فەرهاد و لەیل و مەجنون و...هتد، بە شێوەی داستانی گەورەش هەر نووسراون.

4ـ سەرچاوەی (بەیت)ەکان ڕووداوە واقیعییەکانن، ئەمانە بە خەیاڵ و سۆزێکی جوانەوە تێکهەڵکێش کراون بە سەرچاوەکانی دیکەی وەکو ئاین و مێژوو و سروشت و داب و نەریت و...هتدەوە، لەبەر ئەوەشە ڕووداوێك کە بە گەورەیی ڕوویداوە، بە ناوچەکاندا بڵاوبۆتەوەو لە هەر ناوچەیەك شایەرێکی باشی لێبووبێت، بە سەلیقەو وەستایەتی خۆی ڕووداوەکەی لە قالبی (بەیت)ێك بەرجەستە کردووە، کە ئەوەش هۆکارێکی دیکەیە بۆ بوونی زیاتر لە دەقێك بۆ تەنها یەك (بەیت).

بەشی دووەم: تیۆرەکانی هۆنینەوەی بەیت:

یەکەم: لە ڕووی ناوەڕۆکەوە:

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە لە ئەدەبی میللی کوردیدا بەیت بۆ سێ مەبەست دەهۆنرێتەوە، ئەوانیش:

1 . بەیتی قارەمانی: واتە ئەو بەیتەی ناوەڕۆکەکەی شەڕوشۆڕەو تیایدا قارەمانی سەرەکی سەرکەوتن بەدەست دێنێت، لە کۆتایی ئەوجۆرە بەیتانە ژیان بەردەوامەو قارەمان نامرێت، هێشتا لە ژیاندایە، کە ئەو جۆرە بەیتەی (قارەمانی)ش دەکرێتە دووبەش:

یەکەم: بەیتی قارەمانی ئاینی: بۆ نمونە: بەیتەکانی (فەتحی قەلای خەیبەر)، (غەزای بەدرو حونەین)، (بەیتێ سیسەبانێ)، .. هەموو ئەو بەیتانە بەیتی قارەمانی ئاینینە، تیایدا موسڵمانان قارەمانی ئەو (بەیت)انەن و نەبەردییەکانیان تۆمار دەکرێت.

دووەم: بەیتی قارەمانی نەتەوەیی: بۆ نمونە وەکو بەیتەکانی: (ڕۆستەمی زاڵ)، (قەڵای دمدم).. بەیتی قارەمانی نەتەوەیینە، هەمووی شەڕنامەنەو هەمیشە تیایاندا قارەمان سەرکەوتن بەدەست دێنن تا دەگەنە ئەوپەڕی لوتکەی سەرکەوتن.

2. بەیتی ئەڤینی: ئەو بەیتانە هەمیشە کۆتاییان بە تراژیدیا دێت، وەکو بەیتەکانی: (شیرین و فەرهاد)، (لەیل و مەجنون)، (خەج و سیامەند)و...هتد، کە هەمیشە قارەمانەکان تیایاندا ناگەنە مەبەست و بە کۆتاییەکی جەرگبڕ ئەو بەیتانە بە کۆتا دێن.

3- بەیتی کۆمەڵایەتی: بۆ نمونە وەکو بەیتەکانی (زەنبیلفرۆش) و (حیکایەتی چل توتی)، کە یەکەمیان، واتە: بەیتی زەنبیلفرۆش: باس لە بارێکی سۆزئامێز و خۆشەویستی شێتانەی تاك جەمسەر دەکات بۆ چەشەوەرگرتنێکی کاتی لە بەرانبەر، کە ئەمە خۆی لە عەشق بوونی خاتونی پاشا بەرجەستەدەکات بەو کوڕە هەژارە قۆزەی خەریکی زەمبیلفرۆشتنە، ئەوەش بارێکی کۆمەڵایەتی بەرجەستە دەکات.

دووەمیشیان واتە: بەیتی چل توتی: بەیتێکی کۆمەڵایەتییە، قارەمانەکەی (خواجە خواداد) کەسێکی دەوڵەمەندە بڕیار دەدات ژن نەهێنێت، بەڵام خەڵکی وازی لێناهێنن و ئەوەی دەیبینێت، پێی دەڵێت: نابێت تۆ بە تەنیا لە داب و نەریتی ئێمە جیاببیەوە دەبێت تۆش ژن بێنی، سەرەڕای ئەوەش ڕۆژێکیان کە خواجە لە ماڵ دادەنیشێ پیرەژنێکی لێ پەیدا دەبێت، ئەو پیرەژنە وەکو خەڵکانی دی داوای لێدەکات ژن بێنێ، دوای بینەوبەردەیەکی زۆر بە هەندێ قسەی خۆش و کاریگەر دڵی خواجە نەرم دەکات و ڕازی دەکات بەوەی ژن بێنێت، ئیتر خواجە ئەو کچە دێنێت کە پیرەژن بۆی دەدۆزێتەوە، بەڵام دواتر وەك ئەوەی خواجە لێی دەترسا خراپتری بەسەردێت، ئەم بەیتە هەمووی لەسەر (فڕوفێڵی ژنان)ە، بەیتێکی کۆمەڵایەتی بەهێزە گەلێك وانەی بەسوودی تیایە.

دووەم: لە ڕووی داڕشتنەوە:

لە ڕووی هۆنینەوەو داڕشتنەوە بەیت لە ئەدەبی میللی کوردیدا پەیڕەوی لە کۆمەڵێك تیۆر دەکات، گرنگترینیان لەم خاڵانەی خوارەوە کورتدەکەینەوە:

1. لە سەرەتای هۆنینەوەدا دەستپێکردن بە ناوی خواوە دەبێت، بۆ نمونە:

(بەیت)ی (ئەوڕەحمان پاشای بابان) سەرەتا بەم شێوەیە بە ناوی خوای گەورەوە دەستی پێکردووە:

. خالق هەر ئەتۆم قادری
ڕەببی هەر ئەتۆم قادر
بێ خواردن و خۆف و فکری
تۆم ئەڕزو ئاسمان ڕاگر.[9]

بەیتی (ڕۆستەم و برزۆ) بەم سەرەتایە دەستی پێکردووە:

. ئەووەل جار بە ناو پادشای کەریم
بە بسم الله الرحمن الرحیم
بنازم بە سونع زاتی بێ چوونت

به سنعات کردنی (کون فەیەکونت).[10]

(بەیت)ی (قۆچ عوسمان) وەها دەست پێدەکات:
. به خالقی بەرقەراره
به وەی رۆی نابوو ڕۆژگاره
قۆچ عوسمان پیاوێك بوو ڕووت و
قووت و لەوی ده بێکاره.[11]

بەیتی (شیرین و فەرهاد)یش یەك له گێڕانەوەکانی بەم شێوەیه دەستی پێکردووه:
. به ناوی خودای بیٚ شەریك و تاك
سانعی خەڵق و زەمین و ئەفلاك
بێکەس بێشەریك بیٚ جێگەو مەکان
ڕازقی موتڵەق ڕەحمەت فراوان.[12]

بەیتی (لەیلیٚ و مەجنون)ی (مەلا فەرەج)یش بەم شێوەیه دەستی پێکردووه:
. حەمدو شوکرانه سەنای بیٚ عەدەد
بۆ زاتی پاکی خالقی ئەحەد.[13]

بەیتی (چل توتی)ش بەم سەرەتایه دەستی پێکردووه:
. بسم الله ئەلێم به زمانی فەسیح
پاشان ئەلێم بەشێوەی مەلیح
ئەلحەمدولیڵلا ڕەببولعالەمین
هەتا بمێنم لەسەر ڕووی زەمین.[14]

بەیتی (فەتحی قەڵای خەیبەر) وەها دەستی پێکردووه:
. ئەووەل به نامی زاتی خواوەند
قەییومی قادر بیٚ میسل و مانەند

بێشوبه و میسال بیٚ خوردو بیٚ خەو
ڕوح زەڕڕەییێکه له ئەلتافی ئەو.[15]

(بەیتی (غەزای بەدر و حونەین) وەها دەست پێدەکات:
. به ناوی خودای خالقی کەونەین
ئەنووسم باسی بەدر و هەم حونەین.[16]

هەرچی بەیتی (شیرۆی قارەمان)یشە، که ڕەنگبیٚ نویٚترین بەیتی میللی بێت، بەم سەرەتایه دەستی پێکردووە:
. به ناوی خوای به تەنیٚ
که گشت پەنای دەبەنیٚ
خوای گەورەو بچوکان
خوای ئینسان و ئەجندان
خوای خولقێنەری مه
ڕۆزیدەری ژینی مه
ئەو نەبووا ئێمه چی بووین
له کوێوه پەیدا دەبووین.[17]

هۆی چوونه ناو باسیش به ناوی خودا، دیاره بۆ ئەوه دەگەڕێتەوە، که شاعیرانی (بەیت)نووسی ئەدەبی کوردی، کەسانی موسڵمان و دەرچووانی خوێندنی شەرعی (حوجرە)کانن، یان هیچ نەبیٚ مەعریفەیەکی دینییان هەیە، بۆیه لای ئەوانیش وەك هەر موسڵمانێکی دیکه، دەست کردن به هەر کارێك به بیٚ ناوهێنانی خودا، کارەکه بێپێز و نرخ دەکات و نابێته کارێکی تەواو و نایاب، چونکه به ناو هێنانی خودا بەرەکەتی خودایی دەڕژێته نێو تواناکانی شاعیر و بەمه خەیاڵی دەوڵەمەند دەبێت و شتی جوان و جوانتری بۆ دێت، بەڵام به پێچەوانەوە دیاره کارەکەی ناتەواو دەبێت، بینای ئەو بیروڕایەش لەسەر بڕواهێنان بەو فەرموودەیەدا دامەزراوە، که تیایدا پێغەمبەر (درود و

سڵاوی خوای لەسەر) ئەو ڕاستییە لە موسڵمانان دەگەینێت و دەفەرمووێت: ((كل كلام أو امر ذي بال لا يفتتح بذكرالله عز و جل فهو ابتر أو قال أقتع)).[18]

جا لە سۆنگەی ئەو ڕاستییەوە دەربڕینیش وەك هەر كارێكی تر بە ناوی خواوە دەست پێدەكرێت.

2. دوای دەستكردن بە ناوی خوا، شاعیر درودو سڵاو دەبارێنتە سەر گیانی پێغەمبەر (درودو سڵاوی خوای لەسەر)، بۆ نمونە:

. سەڵات و سەلام بێ حەددو حیساب
لەسەر محەمەد هەم ئال و ئەسحاب[19]

. ئەزەل تا ئەبەد سەلامی خودا
لەسەر مستەفا فەخری ئەنبیا
خەیالم وایە عەزمم جەزم كەم
باسی مەجنون و لەیلێ نەزم كەم[20]

. ڕجای ڕژانی ڕەحمەتی بێ حەد
ئەكەم لە دەرگای واحیدول ئەحەد
بۆ سەر محەمەد فەخری كائینات
لەگەڵ ئالوبەیت دائیمولئەوقات[21]

. سەدو بیست و چوار هەزار پێغەمبەر
لە نەسلی ئادەم پەیدابوون یەكسەر
خصوص محەمەد شای بوڕاق سوار
سەرداری هەموو گوزیدەو سوار
ئەفزەل و ئەشرەف هەموو مەخلوقات
هەم سوپاسالار ڕۆژی عەرەصات[22]

خاوەنی (ڕۆستەم و برزۆ) لە کۆتاییشدا دیسان داوای بارانی سڵاوو ڕەحمەت بۆ سەر گیانی پێغەمبەر (درودوسڵاوی خوای لێبێت) دەکات:

. بە قەدەر حەرفی تەواوی کتێب
سەڵاوات بە ڕووی حەزرەتی حەبیب[23]

. سەڵات و سەلام درودی بێ حەد
بۆ ڕووحی نەبی یەعنی موحەممەد
ڕەزاو ڕەحمەتی خودای لا یەنام
بۆ خولەفاو و سەحابەی کیرام[24]

. سڵاو لە تۆ ئەی خاتەم
گەورەی ئەولادی ئادەم
فەخری ئینسان و پەری
هەر بۆ خۆتە سەروەری
تۆ دڵسۆزی بۆ هەمووان
بۆ گیاندار و بۆ بێ گیان
لە ناوت برد کۆیلەیی
یەك بڵند بی و یەك نەوی[25]

3. شاعیر دوای ئەو پێشەکیانەی سەروو داوای سەرکەوتن لە خودا دەکات، بۆ ئەوەی یارمەتی بدات و لە هۆنینەوەی بەرهەمەکەی سەرکەوتووی بکات، بۆ نمونە:

عەلی بەردەشانی) لە ((بەیت)ی (ئەوڕەحمان پاشای بابان)دا ڕووی لە خوا کردووەو دوعای کردووە سەری بخات بۆ ئەوەی بتوانێت بەیتێکی بەهێز بهۆنێتەوە، ئەوەتا دەڵێت:

. تاق و تەنیا تەن سوبحانی
تۆفیق دەری موستەعانی

خاڵق و حاكمی هەمووانی
چاك و خراپ خۆت دەزانی
ئەزم عەلی بەردەشانی
لەنگم نەكەی لە زوبانی
(بەیت)ی دەڵێم بە ڕەوانی
مەدحی پاشای كوردستانی(26)

ژاژلەیی لە بەیتی (فەتحی قەڵای خەیبەر)دا بەم شێوەیە دوعای یارمەتی وەرگتن و سەركەوتن لە كارەكەی خۆی دەكات:

. بە تەوفیقی تۆ خوای بانی سەر
داستانیٚ ئەڵێم لە فەتحی خەیبەر
بۆ فەتحی خەیبەر ئەكەم دەست و برد
داوام لیٚ ئەكەن ڕەفیقانی كورد
خواوەندی گەورە تەوفیق بدە پێم
تا برادەران عاجز نەبن لێم (27)

خاوەنی بەیتی (ڕۆستەمیٚ زال) وەها داوای یارمەتی دەكات:

. بدە تەوفیقم یا خالقی بیٚ نەزیر
بنڤیسم بەحسیٚ شەڕیٚ جیهانگیر
دگەل ڕۆستەمیٚ جان پەهلەوان
دا بێتە گۆتن حەتا ئاخر زەمان(28)

خاوەنی بەیتی (ڕۆستەم و برزۆ) بەم شێوەیە دواعای سەركەوتن بۆ كارەكەی دەكات، كە خودا لوتفی لەگەڵ بكات و كۆمەكیی بكات، دەنا ئەو لە كارەكەیدا دەستەو سان دەمێنێتەوە:

. ئومێدم نییە غەیری لوتفی توو
دەبیٚ زاهیر بیٚ فەرقی من و توو(29)

(مەلا عەبدی)ش لە بەیتی (شێرۆی قارەمان) بۆ سەرکەوتنی لە هۆنینەوەی بەیتەکەی بەم شێوەیە دوعا دەکات و دەڵێت:

. بەڵێ ئەی خودای تاکم
خۆت دەستبگری بە باڵم
ڕووی هاوارم لە تۆیە
دڵ بێ تۆ ڕەنجەڕۆیە
بێ تۆ چیم لە دەست نایە
کارم چاکی بۆ نایە
بۆیە خۆت کۆمەکم کە
لەو کارەم سەرکەوتووم کە(30)

4. بەیت چ تراژیدی بێت و چ کۆمیدی مادام قارەمانی یان ئەڤینی بێت، دوو قارەمانی هەیە، لە بەیتی قارەمانیدا قارەمانی سەرەکی ئەو سەرکردەیە، کە بەیتبێژ پیای هەڵدەدا، قارەمانی دووەمیش ئەوەیانە، کە دوژمنی قارەمانی سەرەکییە، لەو بارەشدا بەیتبێژ هەمیشە سیفەتە جوانەکان و بەهێزەکان دەداتە قارەمانی یەکەم و سیفەتە قێزەون و لاواز و خراپەکانیش دەداتە قارەمانی دووەم، بۆ نمونە:

عەلی بەردەشانی لە وەسفی (ئەوڕەحمان پاشای بابان)ی قارەمانی بەیتەکەیدا دەڵێت:

. پادشای بابان جیهانگیری
ڕەنگ ڕۆستەمی زاڵی پیری
ڕانابوێرم بە فەقیری
ناکەم خزمەتی وەزیری
نانی دەستینمم بە شیری.(31)

خاوەنی بەیتی (شێرۆی قارەمان)یش وەها وەسفی (شێرۆ)ی قارەمانی خۆشەویستی نێو بەیتەکەی دەکات:

. شێرۆی خوێندەواری ژێر

ئاقڵی بە بڕواو بیر
خەمی لە گوندەکەی خوارد
چی بکات؟ چۆن ڕزگاری کات
زانی خۆشەویستییە
هۆی یەکییەتی گوندییە
مادام ئەوە نەماوە
ڕق لە جێیدا هەڵداوە
بۆیە گوند دەستە دەستەن
سووك و ڕیسواو بە کێشەن
ئاغاش لەوە بێدەنگە
بۆ وی ئەوە گرنگە
بە پلان و نەخشەی وردی
کەوتە چاکسازی گوندی[32]

بەڵام قارەمانی دووەم، کە لە ڕاستیدا دژە قارەمانی سەرەکی (بەیت)ە، هەمیشە قێزەون و ناشرین پیشان دەدرێت، ئەوەتا (مەلا عەبدی) لە وەسفی (ئاغا)ی دوژمنی (شێرۆ)ی قارەمانی سەرەکی (بەیت)ەکەی، دەنووسێت:

ئاغای دڵتەنگی توڕە
گوتی: فلتە فلت کەرە
ژن چییە؟! من بە قسەی کەم
ئەوە مابوو، تۆش بڵێی هەم!
ئەو گوندی لێمان تێکدا
ئێوەش وان لە گوێی گادا
من و باب و باپیرم
وەکو دێتەوە بیرم
چەندانی وەکو شێرۆ
کە دەرکەت وان سەرەڕۆ
لەگەڵ یەك زەبری دەستمان

کوژران زۆر سوك و ئاسان
ئێستا شێرۆ هەڵبکەوێ
وا بکا خەڵك لێم بژنەوێ
خۆزگە زوو بمکوشتایە
نەدەبووە ئەو بەڵایە
بەڵام ئێستاش ئاسانە
شمشێرەکەم دەرمانە[33]

بەڵام ئەگەر بەیتەکە ئەڤینی بوو، ئەوا دوو قارەمانەکانی هەردوو کیان خۆشەویستن، بەیتبێژ سیفاتی جوان و پڕ لە خۆشەویستی بە هەردووکیان دەدات، جگە لەوانەش کەسایەتی لاوەکی چ لە بەیتی قارەمانی و چ لە بەیتی ئەڤینیش زۆرن، ئەوانیش هەریەکە بە پێی ڕۆڵیان لە نێو بەیتەکەدا سیفەت وەردەگرن.

5. چوونە ناو باس:
چوونە ناو باس بە یەکێ لەو شێوانەی خوارەو دەبێ:
. وەها باس ئەکەن لە هیندستانا
تاجرێ بووە مەردی زەمانە
مالو دەوڵەتی حیساب نەکراوە
بە خواجە خواداد ناوی نراوە
تەرکی هێنانی ژنی کردبوو
لە ماڵ و منداڵ خۆی دوور کردبوو
وایان پێ ئەوت هەرچی ئەیبینی
تۆش وەکو ئێمە ئەبێ ژن بێنی[34]

. یارانی مەجلیس گوێ بگرن زۆر جوان
بەحسی ڕابردوو بۆتان کەم بەیان

هەر ئەبیٚ خەیاڵ بۆ ڕابردوو کەین
نابیٚ تەماشای ڕووی ڕووبەڕوو کەین
وەختی ئەغراسیاب شاهی تاجدار
شکا بە دەستی ڕۆستەمی سالار
گەڕایە دواوە لە شەڕی بێژەن
دەرچوو پەرێشان لە دەست پیلەتەن[35]

. وایان نووسیوە مەردانی هونەر
داستانی فەتحی قەلایی خەیبەر
ڕۆژێك محەمەد سوڵتانی کەونەین
فەخری کائینات جەددولحەسەنەین
لە دوای جەماعەت دانیشت لە میحراب
بۆ ژیکر و تەوحید لەگەڵ چەند صەحاب
پەیابوو قاصید خواوەندی جەلیل
بۆلای محەمەد یەعنی جوبڕەئیل
وتی ئەلسسەلام ئەی ڕێنیشاندەر
پێشەوای جەمیع زومرەی پێغەمبەر
خودای بیٚ مەکان لێت ئەکا سەلام
ئەمری وەهایە خوای لا یەنام
ئێستا بە ئەمری خواوەندی غەفار
جاڕچی دەنگ بەرز جاڕبدا لە شار
ئەهلی مەدینە لە خاص و لە عام
هەموو کۆوەبی صەحابەی کیڕام
سیلاح بپۆشن مەردانی هونەر
خۆ حازر بکەن بۆ فەتحی خەیبەر[36]

لە پاش سەنای زات پادشای غەفور

با بکەم باسی فەرهادی فەغفور[37]

6. لە (بەیت)دا هەمیشە بابەتەکان وەکو ئەڵقەیەکی بەیەکگرێدراو بە دوای یەکدا دێن، هەمیشە دێڕی دووەم دێڕەکەی پێشە خۆی و پارچەی دووەم پارچەکەی پێشەخۆی تەواو دەکات و بەم شێوەیە، تا مەبەست بە تەواوەتی دەگاتە خوێنەر و ناوەڕۆك دەگاتە کۆتایی، بە واتا: لە (بەیت)دا بەیتبێژ شێوازی گێڕانەوە دەگرێتە بەر و بەم شێوەیە بەسەرهاتەکە هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی وەکو زنجیرەیەکی بە دوای یەك گرێدراو پێشکەش دەکات.

7ـ بەیت ئەگەر تراژیدی بێ یان کۆمێدی، ئەوا بە ڕاناوی کەسی سێیەم دەهۆنرێتەوە، بۆ نمونە باسی (زەمبیل فرۆش)ە، یان باسی (ئەوڕەحمان پاشای بابان)ە، یان باسی (ڕۆستەم)ە، یان باسی (مەجنون)ەو بەو شێوەیە.

8. کۆتایی بەیت بە زۆری بە مەرگی پالەوان دێت، ئەگەر تراژیدی بوو، ئەگەرناش ئەوا قارەمان بە سەرکەوتوویی دەردەچێت، بەڵام لە هەردوو باردا، نووسەر خۆی باس لەوە دەکات، کە سەرەنجامی ژیانی مرۆڤ هەر مردنە، بۆیە داوا دەکات خەڵك لە خواترس بن و دەست بە ئاینەکەیەوە بگرن، بۆ ئەوەی نەکەونە داوی شەیتان و بەم هۆیەوە بەر نەفرەتی خوای گەورە بکەون، تا سەرەنجام نەچنە دۆزەخ و هەموو شتێکیان لە دەست نەچێت، بۆ نمونە:

. خوا حافیزتان بێ مەجلیسی باس بێ
فکری مەرگ ئەکا هەرکەسێ کەس بێ[38]

. هەموو کۆچیان کرد بۆ دنیای فانی
هیچ ڕایان نەبوارد بە شادومانی
بەڵێ مەعلومە دنیای بێ وەفا
نامێنێ تا سەر بۆ شاه و گەدا

گەر لە دونیادا تۆ سلێمان بی
یاخود ڕۆستەمی مازەندەران بی
پا ببی بە شای هەموو ڕووی جیهان
ببیە ئەسکەندەر یا نەوشێروان
ئەبێ شەڕابی ئەجەل بنۆشی
بەرگی کفنی سپی بپۆشی[39]

. باقی وەلسەلام تەواوبوو کەلام
سەڵاوات بدەن لە فەخری ئەنام[40]

9ـ لە هەندێ بەیت داوای لێخۆشبوون پابەندبوونی زیاتر بە خۆشەویستی خودا دەکرێت، چونکە ڕێگەی سەرکەوتن و بە لیقای خوا شادبوون لە دواماییدا لەمەوە بەرجەستە دەبێت، وەکو بۆ نمونە:

. فاتحی فەتاح دوولانی مەشهور
عاشقی بێکەس فەقیر و ڕەنجور
کردی بە کوردی ئەم شەڕنامەیە
لە هەموو دۆستی تکای ئەمەیە
داوای بۆ بکەن دوای کتێب خوێندن
لە قاپی خوای بێ میسل و مانەندن
عیشقی زییاد کا دووسەد چەندانە
چونکە هەر عیشقە مایەی ژیانمانە[41]

. نامەی عەمەلمان سیایە وەك قیڕ
بە دەس نەفسەوە داماوین زویر
ئەی خاوەن کەرەم خودای بێ هامتا
مەگەر لوتفی تۆ نەجاتمان بدا[42]

. بارانی ڕەحمەت داکا بە جاریٚ
لەسەر ڕەوزەکەی نەبی بباریٚ
هەر قەترەیەکی لە ئەو بوو زیاد
بڕژیٚ بۆ ئەسحاب هەم ئال و ئەولاد
(غ و ف و)و هەم حیساب کەن
سەڵاوات بە ڕووی حەزرەتی حەبیب[43]

10. لە بەیتدا زۆرجار مێژووی دانان و لێبوونەوە لە نووسین، یان گوتنی بەیتەکە دادەنرێت، بۆ نمونە:

. وەختی دانانی ئەم حیکایەتە
ساڵی هۆنانی ئەم ڕیوایەتە
1955 ساڵ
کرا بە کوردی بۆ لادیٚ و شار.[44]

. هەزار و سێسەد لەگەڵ حەفتاو چوار
نۆسەد و پەنجا و پێنج و یەك هەزار
لە مانگی ڕەجەب بیست و سیٚ شەوە
شەوی هەڤدەهەم لە خاکە لێوە
تەواوبوو بە یارمەتی خواوە[45]

کەچی زۆربەی (بەیت)ەکانی تریش مێژووی نووسین، یان گوتنیان لە نێو بەیتەکەدا نەهاتووە، کە ئەمەش کەموکوڕییەکە.

11. ئارەقەی ماندووبوون لە بەیتدا دیارەو ناوی بەیتبێژ لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست و کۆتایی لە شوێکێکدا دێت، بۆ نمونە:

. ئەزم عەلی بەردەشانی

لەنگم نەکەی لە زوبانی[46]

. لە پاشان ئەڵێ عەبدولڕەحمان ناو
(سەلام)ی مەشهور دانیشتووی (سەراو)
دانیشتووی (سەراو) تابیعی ماوەت
قەزای شارباژێڕ ئەهلی سەخاوەت[47]

. فاتحی فەتاح دوولانی مەشهور
عاشقی بێکەس فەقیر و ڕەنجور
کردی بە کوردی ئەم شەڕنامەیە
لە هەموو دۆستی تکای ئەمەیە
داوای بۆ بکەن دوای کتێب خوێندن
لە قاپی خوای بێ میسل و مانەندن
عیشقی زییاد کا دووسەد چەندانە
چونکە هەر عیشقە مایەی ژیانمانە[48]

. ئەمەوێ باسی خورشیدی خاوەر
بە شیعری کوردی بهێنمە دەفتەر
لەمەوپێش چونکە مەلا مستەفا
کە بە هەورامی کردوویە ئینشا
کەم کەس تێئەگەن وا عەلی باپیر
بە کوردی پەتی زوو کردی تەحریر[49]

سێیەم: لە ڕووی ڕوخسارەوە:

لەم ڕووەوە بەیت ڕەچاوی ئەم تیۆرانەدەکات:

1. لە ڕووی فۆڕمەوە بەیت بەسەر چەند کۆپلەیەك دابەش دەبێت، ئەو کۆپلانە دەشێت لە ژمارەی لەتە دێڕەکانیان ڕێك بن، بۆ نمونە: دەشێت مەسنەوی بن، یان

سێیی، یان چواری، یان پێنجی، یان شەشی، هەروەها دەشێت کۆپلەکان لە ژمارەی لەتە دێڕەکانیان ڕێك نەبن، بەڵکو دابەشبووبنە سەر چەند کۆپلەیەك هەر کۆپلەی ژمارەی لەتە دێڕەکانی دوو، یان سێ یان چوار و یان زیاتریش بن.. بۆ نمونە:

نمونەی بەیتی کۆپلە ڕێك لە ڕووی ژمارەی لەتەدێڕەکانییەوە:

1. بەیت هەیە بە مەسنەوی هۆنراوەتەوە، بۆ نمونە:

. شاهێ ئێرانی سفرە نووبەردا
کردی پێشوازی ڕۆستەم ب دلێ دا
ئیحترامی کرد بۆ ڕۆستەم ژ بۆ شاه
شاه زۆر ماچی کرد، ڕویێ ئێران بەناه
شاباشی ڕۆستەم کر زیف و زێڕە
دڕ و مرواری یاقووت و گەوهەرە
لەشکەرێ ئێرانێ جەماکر غەنیم
ل ناڤ خودا تەقسیم کر زێڕ و هەم زیم
مەردانێ ئێرانی یەك یەك هەموویان
هاتن بۆ خزمەت ڕۆستەم پەهلەوان(50)

2. بەیت هەیە سێیینە، واتە هەر پارچەیەکی سێ لەتە دێڕە، نمەنەی ئەمە بەیتێکی ئاینی (شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)یە، تیایدا دەڵێت:

. گوه بدەنە بەحسێ خۆش
گەلی کەسێ صاحێب گۆش
خودێ نەکەن فەرامۆش

ئەگەر جوان و ئەگەر پیر
کەسێ خودێ بکەت ژ بیر
قیامەتێ دێ بیت زەڕیر

کەسێ خودێ نەناسی
ڕۆن نابیت قەڵبێ قاسی
حاسل نابیت خەڵاصی

خالق یێکە بێ هەڤاڵە
نە مانەندە نە میسالە
نە مردنە نە زەوالە(51)

3. بەیت هەیە بە چوارخشتەکی هۆنراوەتەوە، بۆ نمونە:

نمونەی ئەمە بەیتی (سەکەڕاتێ)یە، کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی پەیڕەوی لە چوارخشتەکی کردووە، لە کۆتایی هەموو چوارینێکیش (أستغفر الله العڤیم) تەڕجیعکراوەتەوە، واتە: تەڕجیع بەندە، بۆ نمونە:

.. سوبحان ژ تە شاهێ کەریم
تویی خالقێ عەرشی عەزیم
هیڤی دارین یا ڕەحیم
استغفر الله العظیم

توی حاکمێ عەرەصاتێ
دێکەین بەحسێ سەکەڕاتێ
مە خەلاص ژ موهلەکاتێ
استغفر الله العظیم

ئەیا عەبدێ نە گوهدارە
بۆچێ ناکەی ئیستیغفارە
نەکو بمری گوناهکارە
استغفر الله العظیم(52)

3. بەیت هەیە شەشینە، وەکو بەیتی (کێچا)، بۆ نمونە:
دانگ بامەڕنیٚ هەمی ڕەزن
دوو کێچێت ب دوی من ڕا دبەزن
شاخ پێڤە بوون، من گۆت پەزن
نە ئێك و دوو نە سێنە
یێ ب باقا پیٚ مە ڕا تێنە
فەقیۆ دێ دەڤێ لێ ببێنە(53)
ئەم بەیتە پێکهاتووە لە دە پارچەی شەشینی.

نمونەی بەیتی کۆپلە ناڕێك لە ڕووی ژمارەی لەتەدێڕەکانییەوە، واتە نمونەی بەیتی (پارچەیی):
بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان بەم شێوەیە هۆنراوەتەوە:
. خالق هەر ئەتۆم قادری
ڕەببی هەر ئەتۆم قادر
بیٚ خواردن و خۆف و فکری
تۆم ئەڕزو ئاسمان ڕاگر
*   *   *
تۆم ئەڕزو ئاسمان ڕاگر
داتنا بەهەشت و ئاگر
چەند ئاسمان و چەند هەور
چەند باران و چەند بەفر
چەند تیپ و سوپاو لەشکر
*   *   *
پادشای هەشت هەزار کەسی
وەڵڵاهی بیٚ شك زیاتر
ئەمنیش یەکێك بووم لە وان

خۆم پیێ لە هەمووان کەمتر
سەجدەی شوکرم لەسەر بوو
نەت خولْقاندم بە کافر
تۆی ئەووەلْ و تۆی ئاخیر
هەرچی تۆ پێت بیێ ئەمر
نەش بی، تۆ دەیکەی حازر
* * *
تاق و تەنیا تەن سوبحانی
تۆفیق دەری موستەعانی
خالْق و حاکمی هەمووانی
چاك و خراپ خۆت دەزانی
ئەزم عەلی بەردەشانی
لەنگم نەکەی لە زوبانی
بەیتی دەڵێم بە ڕەوانی
مەدحی پاشای کوردستانی
عامیان پاشا، کامیان پاشا
شاهید ڕومین قزلْ پاشا
هەرچەند جاری شیری کێشا
عالەم دەهاتنە تەماشا
مەردە عەبدولڕەحمان پاشا[54]

دەبینین هەر ئەو چوار کۆپلەی سەرەتای بەیتی (ئەوڕەحمان پاشای بابان) هەر کۆپلەی دابەش بۆتە سەر چەند لەتە دێڕێك، هەر یەکەشیان ژمارەکانیان لە ئەوی دیکە جیایە، بۆ نمونە: کۆپلەی یەکەم چوار لەتە دێڕە، دواتر کۆپلەی دووەم بووەتە پێنج لەتەدێڕ و کۆپلەی سێیەم بووەتە نۆ لەتە دێڕ و کۆپلەی چوارەمیش بریتییە لە سێنزە لەتەدێڕ، دوای ئەوەش تا بەیتەکە دەگاتە کۆتایی، هەمیشە لە کۆپلەی ناڕێکدا دەکەوێتە بەرچاو.

جگە لەوەی سەروو، ئەگەر نمونەیەکی تر بخەینە بەرچاو، کە بەیتی (زەمبیل فرۆش)ە، دەبینین ئەویش لە گێڕانەوەکەی (توحفەی مزەفەرییە)دا بەم شێوە پارچەییە نووسراوەتەوە:

. حەق دڵ وەرە جارێك بجۆش
جامیٚ جە ئەشقە مەی بنۆش
کین قەزیەتی زەمبیل فرۆش
فەسیح بکەم حیکایەتیٚ
دەست دە کورسی سەناعەتیٚ

. ئەو لاوێکی تازە ڕووالٚ
تەرکی کرد شاهی و گەنج و مالٚ
لە ترسی مەوت، مالٚ کرد بەتالٚ
خۆی مەشغول کرد بە تاعەتیٚ

. لاو بەو قسەی بوو خۆشحاڵە
ڕووی کردە مالٚ چۆتە حاڵە
هەڵیگرت زەمبیل چی بوو
ڕووی کردە دیوانی میران
یەك لە دوای وی هات بە خواردا:
(لاو.. میر لە تۆی مەثلەب دیدار دا
بۆ خۆت وەرە بکە قیمەتیٚ).

. لاو بەویٚ فێڵەی نەزانی
بیٚ ترس و خۆف چوو بۆ خانی
دەربەی دا چەنگ دەرکەوانی
قایم کرا لای دەحشەتیٚ

. لاو نۆڕی دەربە نەماوە

لێی تەغیربوو ڕەنگ و باوە:

تا بمداتیٚ زەحمەتیٚ

لاو بانگ دەکا: (میری کوبارە

ئەتو بە منت هەیە چ کارە؟

تا پێك بییەنم حاجەتیٚ). (55)

وەکو بینیمان: لەم گێڕانەوەیەی (زەمبیل فرۆش)دا پارچەی یەکەم (پێنج)ییە دواتر پارچەی (چوار)ی هاتووە، دواتر پارچەی (حەوت)ی، دواتر لە شوێنێکی تردا هاتۆتەوە سەر پارچەی (چوار)ی و لە پاشان پارچەی (شەش)ی بەکارهێناوەو بەم شێوەیە.

بەیتی (حەتەم)یش وەها نووسراوە:

. چ ڕۆژەکا ئەیینی

چ ڕۆژەکا ئەیینی

محەمەد بانگ هەڵدئینت

چ دئینیت بۆ من دئینیت

خۆش نێچیر بۆ من دئینیت

قەصرەك ل بحەشتیٚ ژ من دستینیت

دیوانا ڤان صەحابا

هەمیا پالداو دەڕابا

کەسیٚ لیٚ نەدا جوابا

ئەو عەتەمیٚ جندییە

دەست دانا ناڤ سەر دەستا

تشت د لەپی دا ڕاوەستا

گۆت دئینم بۆ ته دئینم
خۆش نێچیر بۆته دئینم
قەصرەك ل بحەشتیٚ ژ ته دستینم

دیڤانا وان صەحابا
عەجێبی لێگرتییە
گۆت یارەبی یا ئیلاهییه
ئەو عەتەمیٚ جندییه
چ جار شەڕ نەکرییه
عەجەب ئەڤە وەسا پیٚ چێبییە[56]

ئەم بەیتە بە پارچەیەکی دوو لەتە دێڕی دەستی پێکردووە، لە پاشان پارچەکانی تر بوونە تە: چوار لەتە دێڕ، سیٚ لەتە دێڕ، سیٚ لەتە دێڕ، سیٚ لەتە دێڕ، حەوت لەتە دێڕ..
لە پاشتریشدا پارچەی وەها هەیە: پێنج لەتە دێڕە، بۆ نمونە:
دەھ کافر هنارتنیٚ
چوونە لاییٚ ویٚ کوڕیٚ
ژ دویر ڤە پرسیار پیٚ کری
ئەی سوباریٚ شێت و گوڕی
تو پشتا کیٚ دخوڕی[57]

پارچەش هەیە شەش لەتە دێڕە، بۆ نمونە:
غارەك هینای و بری
کافر هەمووی قەت کری
بەس ئێك ژیٚ هێلابییە
ئەو ژی بۆ خۆ ڕەڤییە
شەلیٚ خۆ پڕ کر ژ گوییە
چووڤە نك قڕاڵییە[58]

هەشە 15 لەتە دێڕە، هەیە نۆ لەتە دێڕە، هەیە دوانزە لەتە دێڕە، هەیە حەوت لەتە دێڕەو بەم شێوەیە، هەمیشە پارچەکان ژمارەی لەتە دێڕەکانیان کەم یان زۆر دەبێتەوە.

چوارەم: لە ڕووی (کێش)ەوە:

(بـەیت) بـە کێشـی پەنجـە دەنووسـرێتەوە، واتـە بـە یـەك لـەم شـێوانەی خـوارەوە هۆنراوەتەوە:

1. دە برگەیی، بۆ نمونە:

بسم الله ئەلێم بە زمانی فەسیح
پاشان ئەلێم بەشێوەی مەلیح
ئەلحەمدولیڵلا ڕەببولعالەمین
هەتا بمێنم لەسەر ڕووی زەمین(59)

ب . هەشت برگەیی، بۆ نمونە بڕوانە (بەیت)ی ئەوڕەحمان پاشای بابان:

بە شیر نەبی قەت پێك نایە
سوێندم خواردووە بە وەڵڵایە
ناچمە سەفەری لەحسایە
یاغی دەبم لە بەغدایە(60)

ج . حەوت برگەیی:

خوا بمخاتە ئەو زومڕەی
تۆ شەفاعەتکەری بۆی
دەنا بە هۆی گوناهم
سەگی دۆزەخی تارم.(61)

پێنجەم: لە ڕووی زمانەوە:

1. بەیت لە ئەدەبی میللی کوردیدا بە زارەکان نووسراوەتەوە، بۆ نمونـە: بەیتـەکانی (فەتحی قەڵای خەیبەر) و (ئەوڕەحمان پاشای بابان) و (چل توتی) و (شێرۆ).. بـە زاری

کرمانجی خوارووی نووسراون، بەیتەکانی (سیسەبانیٚ) و بەیتەکانی (زەمبیلفرۆش)ی (مورادخانی بایەزیدی و فەقێی تەیران) و ... بە زاری کرمانجی ژووروو نوسراون.

2. لە ڕووی دەربڕینەوە (بەیت) بە زمانی زۆرینەی خەڵك دەنووسرێت، بەڵام خەڵکی ناوچەیەکی تایبەت، یانیش هەر زۆرینەیەکی سەر بە زۆربەی شێوەزارەکانی زارێکی دیاریکراو، بۆ ئەوەی زۆرترینی خەڵك تێی بگەن، بۆیە ڕستەو دەربڕینەکانی بەیت سادەو ئاسانن و بەو شێوەیەنە، کە بیسەری ئاسایی بە باشی تێی بگات و چەشەیەکی خۆشی لێوەربگرێت.

3. ڕستەو دەربڕینەکان جگە لە وشەو دەربڕینی کوردی زۆریان لە زمانەکانی دیکەش وەرگیراون، بە تایبەتی عەرەبی، بە پێچەوانەی داستان کە وشەو دەربڕینی لە و فارسی و تورکیش وەردەگرێت، ئەمەش بێگومان لەبەر جیاوازی ئاستی ڕۆشنبیری خوێنەری هەریەکەیانەو لەبەر ئەوەیە، کە داستان هی قۆناغێکی پێشکەوتووتری ژیاری کۆمەڵگایە، بۆ نمونە:

- ئەنجام:

دوای لێکۆلینەوە لە بنج و بناوانی (بەیت) و جۆر و تیۆرەکانی، ئەم باسە بەو ئەنجامانە گەیشت:

1- بەیت هونەرێکی شیعری خۆماڵییە، بە کێشی پەنجە دەنووسرێتەوە، زمانی دەربڕینی ساکارەو نزیکە لە تێگەیشتنی زۆرینە، لە داستان نزیکە، بەڵام لێیشی جیاوەزە، لەبەر ئەو وەسفانەی پێشووی، هی سەردەمی بەر لە سەرهەڵدانی ئەدەبی هونەری بەرزە، زیاتر لە جۆرێکی هەیە، وەکو کۆمەڵایەتی و ئەڤینی و قارەمانی، دەکەوێتە خانەی ئەدەبی میللی نەتەوەیی.

2. بەیت هەندیٚ لە سیمای داستان لە خۆوە دەگرێ و لە هەندیٚ ڕووەوە بەو دەچێت، بەڵام لە گەلیٚ ڕووەوەش لە یەك جیاوازن.

3. گرنگترین تیۆرەکانی بەیت لە ڕووی دارشتنەوە بریتینە لە: (دەستپێکردن بە ناوی خوا . سڵاوبارانکردنی پێغەمبەر (درودو سڵاوی خوای لەسەر) . داوای یارمەتیکردن لە خودا بۆ سەرکەوتن لە هۆنینەوەی بەیتەکە . بەیت قارەمانی بێت، یان ئەڤینی دوو

قارەمانی هەیە، لە بەیتی قارەمانیدا قارەمانی سەرەکی ئەو سەرکردەیە، کە بەیتبێژ پیای هەڵدەدا، قارەمانی دووەمیش ئەوەیانە، کە دوژمنی قارەمانی سەرەکییە، لەو بارەشدا بەیتبێژ هەمیشە سیفەتە جوانەکان و بەهێزەکان دەداتە قارەمانی یەکەم و سیفەتە قێزەون و لاواز و خراپەکانیش دەداتە قارەمانی دووەم، بەڵام لە بەیتی ئەڤینی هەردوو قارەمان بە سیفاتی جوان وەسف دەکرێن . لە (بەیت)دا هەمیشە بابەتەکان وەکو ئەڵقەیەکی بەیەکگرێدراو بە دوای یەکدا دێن، هەمیشە دێڕی دووەم دێڕەکەی پێشە خۆی و پارچەی دووەم پارچەکەی پێشەخۆی تەواو دەکات . بەیت بە ڕاناوی کەسی سێیەم دەهۆنرێتەوە . بەیتی تراژیدی کۆتاییەکەی بە مەرگی قارەمان دێت، بەڵام ئەگەر بەیتەکە تراژیدی نەبوو ئەوا قارەمان هەر لە ژیان بەردەوامەو بە کۆتایی بەیتەکە کۆتایی بە ژیانی ئەو نایەت . ناوی نووسەر دەخرێتە ناو بەیت . ساڵی هۆنینەوە ئاماژەی بۆ دەکرێت . لە دوا پەڕەگرافەکانی بەیت دوعای لێخۆشبون لە خوادەکرێت.

4. لە ڕووی فۆڕمەوە بەیت دابەشدەبتە سەر چەند بەندێك، کە دەشێت بەندەکان لە ژمارەی دێڕەکانیان ڕێك بن، مەسنەوی بن، یان سێیی، یان چواری و...هتد، هەروەها دەشێ بەندەکان لە ژمارەی لەتەدێڕەکانیان ناڕێك بن، واتە هەر بەندێك لە چەند لەتەدێڕێکی ژمارە جیا لە بەندەکانی تر پێك بێت.

5ـ زمانی بەیت سادو ساکارەو زمانی قسەکردنی ئاسایی خەڵکە، بە زاری زۆرینە دەنووسرێ نەك بە زمانی ستاندەر.

ــ پەڕاوێزەکان:

1. ئەحمەد ڕەحمانی، دڵۆپێك لە دەریای بەرفراوانی فۆلکلۆری کوردستانی ئێران، گۆڤاری کاروان، ژ: 145، ئایاری 2000، لا 73.

2. موئەییەد تەیب، بەیتێن کوردی، لە کۆمکرنیێ: محەمەد عەبدوڵڵا، کتێبی دەزگای سپیرێز، دهۆك، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، بەرگی دواوە.

3. د. خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی یەکەم، لا 169.

4. سەچاوەی پێشوو، لا 177.

5ـ د. خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی دووەم، لا 1736

6ـ د. خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی چوارەم، لا 549.

7ـ کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1404هیجری/1984ز، لا 65.

8ـ بڕوانە: ئەسعەد عەدۆ، بەیتی ئایشە گوڵ، چاپخانەی دار افاق عربیە، بەغدا، 1983.

9. محەمەد تۆفیق وەردی، (بەیت)ی (ئەوڕەحمان پاشای بابان)، لا 11.

10ـ (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، وەرگێڕانی: شێخ فاتح شێخ فەتاحی دولانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1374ی هیجری، 1955ی زاینی، لا 3.

11ـ توحفەی مزەفەرییە، بەشی یەکەم، بەغدا، 1975، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، لا 124.

12ـ شیرین و فەرهاد، چاپخانەی تیجاڕیە، کەرکوك، 1391ی هیجری، 1971ی زایینی، لا 2.

13. لیلێ و مەجنون، و: مەلا فەرەج، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1370ی هیجری، 1951ی زایینی، لا 11.

14ـ حیکایەتی چل توتی، کەرکوك، کتێبخانەی تەڕەقی، محمد امین عەسری، 1376هـ، 1956م.لا 3.

15. ژاژلەیی، فەتحی قەڵای خەیبەر، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1373ی هیجری، 1954ی زاینی، لا 3.

16ـ مامۆستا مەلا شەریف ، غەزای بەدر و حونەین، چاپخانەی تەڕەقی، کەرکوك، 1374ی هیجری، 1955ی زاینی، لا 2.

17. لێکۆلینەوەی: ئیدریس عەبدوڵڵا، بەیتی شێرۆی قارەمان، مەلاعەبدی، گۆڤاری پەیامی ڕاستی، ژ:77، پایزی 2006، لا 63.

18. بڕوانە: (مسند امام احمد، الرقم: 80355).

19. شیرین و فەرهاد، لا 2.

20. لیلێ و مەجنون، لا .11

21. حیکایەتی چل توتی، لا .3

22. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی ، لا .3

23. سەرچاوەی پێشوو، لا .123

24. ژاژلەیی، فەتحی قەڵای خەیبەر، لا .3

25. (بەیتی شێرۆی قارەمان)، پەیامی ڕاستی،لا .63

26. (بەیت)ی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا .12

27. ژاژلەیی، فەتحی قەڵای خەیبەر، لا .3

28ـ بەیتێن کوردی، بەیتا ڕۆستەمێ زال، کۆمکرنا: محەمەد عەبدوڵڵا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، کتێبی دەزگای سپیرێزی دهۆک، لا .112

29. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی ، لا .4

30. بەیتی شێرۆی قارەمان، پەیامی ڕأستی، .63

31. (بەیت)ی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا .13

31. بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا .13

32. بەیتی شێرۆی قارەمان، پەیامی ڕاستی، لا .64

33، سەرچاوەی پێشوو، لا .66

34. حیکایەتی چل توتیلا 3و4.

35. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، لا .4

36. ژاژلەیی، فەتحی قەڵای خەیبەر، لا .4

37. شیرین و فەرهاد، لا .2

38. لیلێ و مەجنون، لا .138

39. شیرین و فەرهاد، لا .78

40. حیکایەتی چل توتی، لا .117

41. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، لا .123

42. شیرین و فەرهاد، لا .80

43. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، لا .123

44. حیکایەتی چل توتی، لا .117

45. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، لا .123

46. بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا .15

47. حیکایەتی چل توتی، لا .117

48. (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، لا .123

49ـ عەلی باپیر، خورشیدی خاوەری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی نەعمان، نەجەف، بەبێ ساڵی چاپ، لا .2

50. بەیتێن کوردی، بەیتا ڕۆستەمێ زال، کۆمکرنا: محەمەد عەبدوڵڵا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، کتێبی دەزگای سپیرێزی دهۆك، لا .171

51. بەیێن کوردی، محمد عبدالله، لا 9و.10

52ـ بەیتێن کوردی، بەیتا سەکەراتێ، کۆمکرنا: محەمەد عەبدوڵڵا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، کتێبی دەزگای سپیرێزی دهۆك، لا 22تا لا 36ـ ئەو بەیتە هی مەلایی باتەییە، بڕوانە: لا 36،ی بەیتا سەکەراتێ، لە کتێبی بەیتێن کوردی.

53. بەیتێن کوردی، (حەفسا کوڤلی)، لا .204

54. بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا 13.

55. توحفەی مزەفەرییە، بەیتی زەمبیل فرۆش، .308

56. بەیتێن کوردی کۆمکرنا: محەمەد عەبدوڵڵا، لا .

57. سەرچاوەی پێشوو، لا .68

58. سەرچاوەی پێشوو، لا 68و .69

59. حیکایەتی چل توتی، لا .3

60. بەیتی ئەوڕەحمان پاشای بابان، لا.13

61. داستانی شێرۆ، لا 63.

سەرچاوەکان:

بە زمانی عەرەبی: کتێب:

1. بڕوانە: (مسند امام احمد، الرقم: 80355).

بە زمانی کوردی: کتێب:

2. ئەسعەد عەدۆ، بەیتی ئایشە گوڵ، چاپخانەی دار افاق عربیە، بەغدا، 1983.

3ـ ئۆسکارمان، توحفەی مزەفەرییە، و: هێمنی موکریانی، بەشی یەکەم، بەغدا، 1975، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

4ـ مامۆستا مەلا شەریف ، غەزای بەدر و حونەین، چاپخانەی تەڕەقی، کەرکوك، 1374ی هیجری، 1955ی زاینی.

5ـ ژاژلەیی، فەتحی قەڵای خەیبەر، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1373ی هیجری، 1954ی زاینی.

6ـ کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1404هیجری/1984ز.

7ـ عەلی باپیر، خورشیدی خاوەری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی نەعمان، نەجەف، بەبێ ساڵی چاپ.

8. د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی یەکەم، 2001.

9ـ د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی دووەم، 2002.

10. د. خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، بەرگی چوارەم، 2004.

11 . محەمەد تۆفیق وەردی، (بەیت)ی (ئەوڕەحمان پاشای بابان).

12. بەیتێن کوردی، کۆمکرنا: محەمەد عەبدوڵڵا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، کتێبی دەزگای سپیرێزی دهۆك.

13ـ شیرین و فەرهاد، چاپخانەی تیجارییە، کەرکوك، 1391ی هیجری، 1971ی زاییینی.

14ـ (ڕۆستەم و برزۆی)ی کوردی، وەرگێڕانی: شێخ فاتح شێخ فەتاحی دولانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1374ی هیجری، 1955ی زاینی.

15. لیلیٚ و مەجنون، و: مەلا فەرەج، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1370ی هیجری، 1951ی زایینی.
16ـ حیکایەتی چل توتی، کەرکوك، کتێبخانەی تەڕەقی، محمد امین عەسری، 1376هـ، 1956م.

گۆڤارەکان:

17. ئەحمەد ڕەحمانی، دڵۆپێك لە دەریای بەرفراوانی فۆلکلۆری کوردستانی ئێران، گۆڤاری کاروان، ژ: 145، ئایاری .2000
18ـ ئیدریس عەبدوڵلا، (بەیتی شێرۆی قارەمان)ی مەلاعەبدی، گۆڤاری پەیامی ڕاستی، ژ:77، پایزی 2006.

ملخص البحث باللغة العربية:

ان هذا البحث الموسوم بـ(البيت ونظرية تأليف البيت في الأدب الشعبي الكوردي) دراسة نقدية تطبيقية، تعد بمثابة محاولة لتحديد سمات البيت ونظرية تأليفه كأحدى الفنون الأدبية الشعبية في الأدب الكوردي، وذلك لتبيان خصائص هذا الفن من غيره خصوصا الشعر الملحمي الذي يمثل مرحلة متقدمة للبيت، وقد تمخض من البحث نتائج عدة، نوجزها في النقاط التالية:

1. البيت هو فن شعري محلي، يكتب بالوزن (السيلابي) القومي، قريب في خصائصه من الشعر الملحمي، وهناك فروق كثيرة بينهما، فهو فن القرون الماضية قبل ظهور الشعر الفني الرفيع، له انواع عدة مثل البهلواني، والأجتماعي، والغرامي، وهو يصنف ضمن دائرة الأدب الشعبي القومي للكورد.

2. أهم نضريات البيت من حيث التأليف هي:

. الأبتداء باسم الله سبحانه.

. ومن ثم ذكر الصلاة والسلام على رسول الله (صلى الله عليه وسلم).

. ثم الدعاء والتضرع الى الله كي يسهل مهمة الشاعر ويوفقه في تأليف بيته.

. يتكون البيت من شخصيتين رِئيستين، سواء اكان بهلوانيا او غراميا، ففي البيت البهلواني يصف المؤلف البطل الرئيس ويمدح مواقفه ويضفي عليه الصفات الحميدة التي يتميز بها الأبطال في التأريخ، وأما البطل الثاني هي شخصية رئيسة أخرى الا انه لا تحضى بمدح المؤلف بل يكن مصدر سخريته ولا توصف الا بما يضعف قوتها وشخصيتها، أما الشاعر في البيت الغرامي فيمدح كلتا الشخصيتين الرئيستين فيه، وهما مثلا (شيرين و فرهاد) أو (ليلى و مجنون) وهكذا، فيصف المؤلف كليهما بالصفات الحميدة والمحببة لدى الجميع.

ـ يتمسك البيت في تقديم أجزائه بالسرد القصصي، فما من مشهد الا وهو مكمل للمشهد الذي يليه، وهكذا حتى تصل القصة الى نهايتها.

. يتحدث البيت بالضمير الغائب وهو ضمير الشخص الثالث.

ـ ينتهي البيت البهلواني أحيانا ببقاء البهلوان (البطل) على قيد الحياة، وأخرى بوفاته بأجله الموقوت، وأن كان البيت غراميا فيكون نهايته مأساوية في جميع الحالات.

. سواء اكان البيت بهلوانيا او غراميا،

. يوضع أحيانا اسم مؤلف البيت وتأريخ تأليفه داخل البيت.

. في المقطع الأخير يدعو المؤلف الباري عز وجل أن يغفره ويغفر كذلك المستمعين له، وذلك لأن في الأبيات الأخيرة يقول المؤلف ان الموت حق ولا بد للجميع أن يشرب كأس الموت الذي لا يمكن لأحد أن يفر منه.

4. ينقسم البيت من حيث القالب، الى عدة مقاطع، تكون ابايتها احيانا متساوية، فأما أن تكون مثنوية، او ثلاثية الأسطر، او رباعية...الخ، وأحيانا أخرى تكون ابيات مقاطعه غير متساوية، فربما تكون عدد اسطر المقطع الأول سطران، والمقطع الذي يليه يكون عدد أسطره أربعة، والذي بعده يكون عدد اسطره سبعة أو ستة...وهكذا.

5ـ لغة البيت لغة بسيطة سهلة، هي اللغة العامية التي يتكلم بها الناس البسطاء والأميين على وجه الخصوص.